

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

28.02.2019

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

22.04.2019

Doç. Dr. Ferhat KORKMAZ

Batman Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
korkmaz1871@gmail.com

YILDIZ MAHKEMESİ KARŞISINDA AHMET HAMDİ TANPINAR

ÖZET

1876 yılında tahttan indirilen ve sonrasında şüpheli bir şekilde ölen Sultan Abdülaziz'in hal' ve cinayet şüphelilerini cezalandırmaya yönelik 1880-1881 yıllarında oluşturulan mahkemeye Yıldız Mahkemesi denilmektedir. Yargılananlar arasında başta Mithat Paşa olmak üzere Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi hadisesinde rol alan Mütercim Rüştü Paşa ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi bulunmaktadır. Bilindiği gibi bu yargılamalar neticesinde sanıklar idam cezasına çarptırılmış, daha sonra suçlu bulunanların cezası müebbet hapse çevrilmiştir. Mithat Paşa, Taif'e gönderilerek hapsedilmiş; 1884'te ise burada boğdurularak öldürülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin son dönemine damgasını vuran Yıldız Mahkemesi, aydın ve sanatçıların farklı cepheler seçmesine neden olmuş, ayrı kamplarda yer alan aydın ve sanatçılar arasında bir husumet ve tartışma süregelmiştir. Mithat Paşa'yı savunanlar onu bir "hürriyet kahramanı ve şehidi" olarak görürken Mithat Paşa'nın karşısında yer alanlar ise Sultan Abdülaziz'in ölümünden birinci derecede sorumlu olduğunu öne sürmektedir. Başta Dekadanlık Münakaşası olmak üzere "eski-yeni edebiyat" temelinde cereyan eden pek çok edebî tartışma, oluşan bu sosyal/siyasal atmosferin gölgesinde yapılmıştır. Yeni Türk Edebiyatı araştırmaları tarihi bağlamında otorite olarak kabul edilen Ahmet Hamdi Tanpınar'ın dönemin sosyal ve politik hadiselerini nasıl ele aldığı, Yıldız Mahkemesi eksenindeki tartışmalara nasıl yaklaştığı, edebî eser ve eleştirisinin kendi dışında pek çok parametreyle ilgili olduğu görüşü doğrultusunda önemli hâle gelmektedir. Bu çalışmada, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın birbirine zıt savunu ve algılayışların egemen olduğu Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi ekseninde ortaya çıkan görüşlerden hangisini benimsediği ve bu görüşleri edebiyat tarihi incelemelerine nasıl yansıttığı araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Hamdi Tanpınar, Mithat Paşa, Yıldız Mahkemesi, Edebî Eleştiri.

AN EXAMINATION ON THE VIEWS OF AHMET HAMDİ TANPINAR AGAINST YILDIZ TRIAL

ABSTRACT

Sultan Abdulaziz was dethroned in 1876 and later died of suspected suicide. The court which was formed in 1880-1881 in order to punish Sultan Abdulaziz's dethronement and murder suspects is called the Yıldız Trial. Mütercim Rüştü Pasha and Sheikh al-Islam Hayrullah Efendi who played a role in the dethronement of Sultan Abdulaziz, including Mithat Pasha, were among the defendants. As known, at the end of these trials the defendants were sentenced to death, and then the sentences of those found guilty were changed to life imprisonment. Mithat Pasha was imprisoned in Taif where he was strangled in 1884.

The Yıldız Trial, which left its mark on the last period of the Ottoman Empire, led intellectuals and artists to choose different fronts, and there was a conflict and debate between intellectuals and artists in separate camps. Those who defended Mithat Pasha regarded him as a hero of liberty and a martyr while those opposed to Mithat Pasha claimed that he was responsible for Sultan Abdulaziz's death. Many literary debates that took place on the basis of old-new literature, especially The Decadance Debate, were made in the shadow of this incident. It is important how Ahmet Hamdi Tanpınar, who is considered to be an authority in the context of the history of Modern Turkish Literature, dealt with the social and political events of the period, and how he approached the discussions on the axis of the Yıldız Trial. In this study, we will examine what point of view was adopted by Ahmet Hamdi Tanpınar related to Mithat Pasha and the Yıldız Trial and how he reflected those to his literary history examinations.

Keywords: Ahmet Hamdi Tanpınar, Mithat Pasha, Yıldız Trial, Literary Criticism.

1. Giriş

Edebiyat eleştirisi, sadece edebiyat sahasında olup biten bir değerlendirme biçimi değildir; en az edebiyat kadar hayat ve sanatın diğer alanlarıyla yakından ilgilidir. Yeni Eleştiri, yoğun bir şekilde kabul gördüğü 1930’lu yıllardan itibaren birkaç on yıl edebî eleştiride sosyal ve politik arka plandan bağımsız olan eser merkezli bir inceleme metodunu önerirken 1960’lardan itibaren bu görüş doğrultusunda yapılan edebî eleştiri anlayışı farklı ulusal edebiyatlarda terk edilmeye başlanmış; Post-yapısalcılık, Yeni Tarihselcilik, Marksizm ve Post-kolonyalizm gibi yaklaşımlar, eleştirinin sosyal ve politik ortamdan bağımsız olamayacağını öne sürerek edebî eserlerin kendi döneminden sorumlu olduğu düşüncesiyle değerlendirilmesi gerektiği anlayışını benimsemiştir (Aubry, 2017; Bennet A. ve Royle N, 2004, s.113-117). Bu doğrultuda yapılan değerlendirmelerde, edebî eleştirinin eserin yazıldığı veya ilişkili olduğu dönemin sosyal ve siyasal hayatından bağımsız olmadığı görüşü ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, II. Abdülhamit yönetiminin sosyal ve siyasal koşulları sanatçılar ve eserler üzerinde etkili olduğundan Servet-i Fünûn Edebiyatı sanatçıları da bireysel temaları yoğun olarak işlemişlerdir.¹ Benzer şekilde Attilâ İlhan’ın da Garip şiirini “İnönü Diktası”na İkinci Yeni şiirini de “Menderes Diktası”na bağlaması (İlhan, 1996, s.7) bu eleştiri kuramlarının yaklaşımları doğrultusunda ele alınmaktadır.²

Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962), Türk edebiyatında sanatçı/eleştirmen kimliğiyle ön plana çıkmış, Türk edebiyatı üzerine çok sayıda akademik araştırmasının yanında roman, öykü, deneme ve şiirleriyle tanınmıştır (Balcı, 2015). Mithat Paşa (1822-1884)³, Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyıldaki kanunlaştırma hareketleri ve yeni medeniyet dairesine geçiş sürecinde, genç aydın ve sanatçıların liderliğini ve hamiliğini yapmış öncü bir devlet adamı olarak anılmaktadır. Osmanlı Devleti’nin son döneminde rejim değişikliği projesini ve fikir hayatını idare eden Mustafa Reşit Paşa ekolüne mensup olan Mithat Paşa, selefinin fikirlerine sadık kalarak ülke yönetimine katkı vermiştir. Şinasi’nin deyişiyle, o da Mustafa Reşit Paşa gibi bir “medeniyet resülü”dür.⁴ Osmanlı ülkesinde, çöküşün önüne geçmek ve devleti eski şanlı günlerine döndürmek mefkûresiyle “kanun” ve “meşrutiyet” telakkilerine sıkı sıkıya bağlı kalan Mithat Paşa, Şinasi ve Namık Kemal gibi öncülerin tebci ettiği değerler uğrunda çalışan aydın ve yönetici kanonunun tepesinde yer almaktadır. Tuna vilayetindeki ıslahatlarıyla öne çıkan, 1864’teki Vilâyet Nizamnamesi’nin hazırlanmasına öncülük eden (Ecevit, 2009, s.6), Bağdat Valiliği ile devletin diğer yöneticilerine örnek olan Mithat Paşa’nın Sadrazamlığa atanması, ona fikirlerini devlet politikası olarak hayata geçirme fırsatı sunar. Fakat Sultan Abdülaziz’in hal’inde başta Hüseyin Avni Paşa olmak üzere Mütercim Rüştü Paşa ve Hayrullah Efendi ile birlikte rolünün olması, hem onun hem dava arkadaşları açısından ikbal merdiveninin sonu anlamına gelmiştir.

Mithat Paşa tıpkı II. Abdülhamit gibi hakkında çok tartışmalı kanaatlerin bulunduğu devlet adamları arasındadır. Mithat Paşa ve onun savunucularının Osmanlı Devleti içinde yaşanan medeniyet krizinde yer aldığı taraf ile Abdülhamit ve onun savunucularının yer aldığı taraf arasında ciddi bir çift kutupluluk/zıtlık bulunmaktadır.⁵ Osmanlı aydın ve sanatkarları arasında yıkılış psikozu derinden derine hissedilirken aynı anda kutuplaşmayı oluşturan, kampların konsolide olmasına neden olan hadise, Mithat Paşa’nın azli ve sonrasında Yıldız Sarayı’nda yapılan muhakemeye Taif’e sürülerek öldürülmesidir.

¹ II. Abdülhamit döneminde, Mithat Paşa’yı hürriyet kahramanı olarak gösteren yayınların tümü yurt dışında yapılmıştır. Söz konusu yayınlardan bir tanesi de Cenevre’de basılan, pek çok çalışmada referans olarak kullanılan ve Saro Dadyan tarafından 1898’de kaleme alınan *Mithat Paşa ve Damat Mahmut Nedim Paşa Hazeratının Sultan Abdülhamit’in Emriyle Keyfiyet-i Şehadetleri* adlı eserdir.

² Bkz. Moran, Berna (2010). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları. ss.77-98.

³ İbnülemin Mahmut Kemal İnal’ın *Son Sadrazamlar*, Mehmet Zeki Pakalın’ın *Son Sadrazamlar ile Başvekiler* ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın *Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları* adlı eserlerinde Mithat Paşa’nın hayatı geniş olarak ele alınmaktadır.

⁴ Şinasi’nin Mustafa Reşit Paşa için yazdığı Kaside’de “medeniyet resülü” ifadesi kullanılır: “Aceb midir medeniyet resülü dense sana Vücûd-ı mu’cizin eyler ta’assubutahzîr” (İbrahim Şinasi)

⁵ II. Abdülhamit hakkında yazılan kimi kaynaklar onu tarihî bir kahraman olarak görmektedir. Bu konuda Ziya Nur Aksun’un *II. Abdülhamit Han*, Mustafa Müftüoğlu’nun *Yalan Söyleyen Tarih Utansın*, Necip Fazıl Kısakürek’in *Ulu Hakan Abdülhamit Han*, Mustafa Armağan’ın *Abdülhamit’in Kurtlarla Dansı* adlı eserleri görülebilir.

Cumhuriyet öncesinde, meşrutiyet hareketlerine destek veren aydın ve sanatçılar, II. Abdülhamit'i şiddetle eleştirirken Mithat Paşa'yı da o derece yüceltmişlerdir. Servet-i Fünûn dönemi sanatçılarının o kadar hararetle savundukları bu "hürriyet şehidi"ne bakışları ile II. Abdülhamit'e bakışları arasında taban tabana bir zıtlık bulunmaktadır. II. Abdülhamit'in politikalarını destekleyenler, Mithat Paşa'yı Abdülaziz'in tahttan indirilişinde ve sonrasında ölümünde parmağı olan kötü niyetli ve dışarıdan yönlendirilen bir devlet adamı olarak görmüşlerdir.⁶

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerinde, iki dünya arasında sıkışıp kalan aydının yaşadığı medeniyet krizi önemli bir yere sahiptir. Medeniyet krizi, Tanpınar'ın sanatının özüdür. Tanpınar'ın sanat eserlerinde olduğu gibi akademik çalışmalarında da Türkiye'de yaşanan medeniyet krizine hatırı sayılır bir yer ayrılmaktadır. Bu doğrultuda, Tanpınar'ın dönemin sosyal, siyasal ve sanatsal değerlendirmelerini yaparken Mithat Paşa-II. Abdülhamit meselesi etrafında oluşan tartışmalara karşı nasıl bir tavır takındığının saptanması, eserlerinin daha doğru yorumlanabileceği fikrini vermektedir. Bu amaçla, çalışmamızda Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Mithat Paşa'nın şahsına ve meşrutiyet ekseninde yaşanan gelişmeleri değerlendirme ve bunu edebî eleştirisine yansıtma biçimi üzerinde bir değerlendirme yapılmaktadır.

2. Tanpınar'a Göre Bir Hürriyet Kahramanı: Mithat Paşa

Ahmet Hamdi Tanpınar, Mithat Paşa'nın da içinde bulunduğu 1850 yılı sonrası yaşayan aydın ve etkin bürokrat grubundan bir nesil olarak söz eder. Bu nesli bir araya getiren ise Avrupa'daki yönetim yapısının örnek alınması gerekliliği etrafında oluşan kanaat ve bu aydınlar arasında hâkim bir görüşle kabul edilen düşünce sistemidir. Ahmet Hamdi Tanpınar, Mustafa Reşit Paşa okuluna mensup bu şahsiyetlerden şu şekilde söz etmektedir: "Devlet müesseselerinin yeni baştan kurulmasına çalışıldığı, Avrupa ile münasebetlerin büsbütün başka bir şekil aldığı bu Tanzimat yıllarında, devletin yeni unsurlara, açık fikirli, dürüst ve iş bilir siyaset ve idare adamlarına ihtiyacı vardı. Reşid Paşa'nın büyük hizmetlerinden biri bu unsurları yetiştirmesi olmuştur. Daha ilk devirlerde tuttuğu Sadık Rifat Paşa, Nuri Efendi, Sârim Paşa gibi kendi nesline yakın, Âlî, Fuad, Ahmed Vefik, Ahmed Mithat Paşa'lar gibi kendi zamanında ve kendinden sonraki devirde siyasî hayatta daima ön safta görülecek olan şahsiyetler –heyhat, Mahmud Nedim Paşa da içlerindedir- bu mektepten yetiştikleri gibi, Şinasi, Ziya Paşa gibi 1826 sularında doğmuş münevverlerin çoğu da bu dairenin az çok mensubu idiler." (Tanpınar, 1988, s.140-141).

Tanpınar'a göre, Mithat Paşa ile Reşit Paşa arasında bir nesil farkı vardır. Reşit Paşa'nın 1858'de, Sultan Abdülmecit'in ise 1861'de ölümüyle Tanzimat'ın ilk devresi kapanır. İkinci devre ise Âlî Paşa, Fuad Paşa ve Mithat Paşa'ların da içinde olduğu devlet mekanizmasında daha çok rejim değişikliği ve rejim uyarlamaları fikirlerinin savunulduğu ve uygulandığı bir dönemi ifade eder. Tanpınar'a göre Fuad Paşa'nın "oldukça gizli kalan meşrutiyet taraftarlığı" (Tanpınar, 1988, s.154)'nın yanında Mithat Paşa'nın "...değişme fikrini meşrutiyet fikriyle devletin esas bünyesine kadar" (Tanpınar, 1988, s.154) götürme düşüncesi bulunmaktadır.

Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre, Ahmet Cevdet Paşa; Şirvanizade Rüştü Paşa ve Fuad Paşa'nın yardımıyla *Mecelle* tertibi fikrini kabul ettirir (Tanpınar, 1988, s.163). Mithat Paşa, Batılı düşünce ve devlet sisteminin taraftarı olduğundan fikhin esaslarına göre yapılacak bir medeni kanun yerine Batı ülkelerinden aktarılacak bir medeni kanun savunucusu olarak görünmüştür (Tanpınar, 1988, s.162-163). Dönemin kimi kaynakları aynı şekilde, Abdülaziz'in hal'ine uzanan süreçte, Mithat Paşa'nın yenilik ve meşrutî rejim taraftarı olduğu, Sultan Abdülaziz ve çevresinin hem Paşa'dan hem de Avrupa'dan gelen ıslahat önerilerini açıkça reddettiğini ifade etmişlerdir (Elliot, tarihsiz, s.16).

⁶Mithat Paşa'nın Hatıraları (*Mir'at-ı Hayret, Tabsıra-i İbret*) ve hakkında yazılan eserlerde Abdülaziz'in hal'inde etkisinin olduğu; ancak ölümünde bir dahlinin bulunmadığı neredeyse görüş birliği içinde ifade edilmektedir.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerine yansıyan Mithat Paşa'nın imajı, Batılı sistemlere yakın duran yeni bir rejim biçiminin savunucusu olarak görünmektedir. Mithat Paşa, tıpkı Mustafa Reşit Paşa gibi bu uğurda mücadele verenlerin öncülüğü, yönlendiriciliği ve hamiliğini üstlenmiştir: “Âli Paşa bunu hukuk ve kanun sahasında bazı idarî müesseselerde tatbik ile kalır, Mithat Paşa, bu değişme fikrini meşrutiyet fikriyle devletin esas bünyesine kadar götürür. Bunlar şüphesiz evvelce atılmış adımların zarurî denebilecek neticeleridir...” (Tanpınar, 1988, s.154)

Ahmet Hamdi Tanpınar, Mithat Paşa'nın Şirvanîzâde Rüştü Paşa ve Mütercim Rüştü Paşa gibi Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin savunduğu fikirlere taraftar olduğunu ifade eder (Tanpınar, 1988, s.222) Tanpınar, Mithat Paşa ve önemli devlet adamlarının iktidar çevresinden uzaklaştırılmasında Çırağan Vakasının etkili olduğunu ifade eder (Tanpınar, 1988, s.234). Tanpınar'a göre, II. Abdülhamit idaresinin “darbe-i hükûmeti”nin finali Yıldız Muhakemesi ise prologu ise Mithat Paşa'nın sadareten azli ve sürgüne gönderilmesidir (Tanpınar, 1977, s.198)

Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre, Mithat Paşa'nın sürgünüyle yenilik ve kurtuluş ümitleri yok olur, II. Abdülhamit bütün idareyi bu hadise sonrasında ele alır: “Abdülhamit'in birbiri ardından gelen üç kat'i hareketle, yani Mithat Paşa'nın nefyi, Meclis-i Meb'usan'ın kapatılması ve güya Sultan Aziz'in katillerinin muhakemesi ile tekemmül ettirdiği darbe-i hükûmet, memlekette başlayan bütün yenilik ve kurtuluş ümitlerini olduğu yerde söndürür. O zamana kadar görülmemiş bir mutlakiyet şekli başlar, vakıa Osmanlı tarihinde bütün idarenin bu kadar mutlak şekilde saraya naklinin başka misali yoktur. Üstelik de kuvvetli bir sansür, matbuatı bütün hızında durdurmuş, adeta kanatlarını kırmıştı. Bütün bir nesil, bir ömür vererek memlekete kazandırdıkları kıymetlerin birdenbire altüst edildiğini görüyordu. Daha Mithat Paşa'nın harice çıkarılmasından itibaren bu nesil kendisini bekleyen feci akibeti anlamıştı.” (Tanpınar, 1977, s.236)

Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde Namık Kemal'in anlatıldığı sayfalarda “Mithat Paşa ve Kanun-ı Esâsî” başlığını taşıyan müstakil kısımda, Mithat Paşa'nın muhakemesine ve Taif'te zindanda boğdurulmasına kadar olan son sürecini anlatır. Tanpınar, Mithat Paşa'nın Tuna valiliğinden beri meşrutiyet fikrinin öncülüğünü yaptığını ifade ederek bu fikrini hal'den önce Abdülaziz'e açtığının vesikalandırıldığını belirtir: “... Mithat Paşa bu meşrutiyet fikrinin öncüsü idi. Paşanın doğrudan doğruya hal'e gitmeden Abdülaziz'e müracaat ederek Meşrutiyet'i, olmadığı takdirde onun yerine geçebilecek bir nevi şartnameyi kabul ettirmek istediğini eldeki vesikalar göstermektedir.” (Tanpınar, 1988, s.362)

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Ebüzziya Tevfik ve İbnülemin Mahmut Kemal'e dayandırarak verdiği bilgiye göre, Mithat Paşa'nın Namık Kemal gibi gençlerle Sadrazam olmadan önce tanışmadığını, kendisini gazetelerde müdafaa eden gençleri saltanata karşı koruduğu ifade edilmektedir: “Ebüzziya, Mithat Paşa'nın o günlerde kendisine ‘Ben bunların (Hanedan âzasının) umumuna hilâfgirim. Böyle olmakla beraber birinden birini tercihe hacet görmem. Her biri nöbetini savıncaya kadar yerinde otursun. Kemal'e söyle, böyle şeylerle meşgul olacak zamanda değil.” (Tanpınar, 1988, s.364).

Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle Kanun-ı Esâsî'nin lağvı ve meclisin feshi sonrasında Mithat Paşa Avrupa'ya, Ziya Paşa Suriye'ye ve Namık Kemal de beş buçuk ay bir tutukluluk süresinden sonra Midilli'ye sürülür. Ahmet Hamdi Tanpınar, 1877'den sonra bir devrin kapanıp yeni bir devrin açıldığını şu sözlerle aktarır: “Abdülaziz devri bütün ideal mücadeleleriyle, tenakuz ve vuzuhsuzluklarıyla, mütereddit ve müteazzim ricaliyle ortadan çekilmişti. Şimdi Türkiye koltuğunda otuz üç sene kapalı duracak Kanun-ı Esasi ile 1877 harbinin kapısından Abdülhamit istibdadına girmeğe hazırlanıyordu.” (Tanpınar, 1988, s.365). Mithat Paşa'nın sürgünüyle neredeyse Tanzimat'ın ilanı ile başlayan bütün özgürlük hareketleri, Tanpınar'a göre sekteye uğramıştır. Yine Tanpınar, Namık Kemal'in uğruna o kadar mücadele verdiği hürriyet uğruna şehitliğin Mithat Paşa'ya nasip olduğunu belirtmiştir⁷: “...Mithat Paşa'nın büyük vatanperver ve ihtiyatsız devlet adamı çehresinin bütün vuzuhuyla meydana çıktığı devirdir. Ondan sonra Taif'te boğdurulduğu geceye kadar kendisini tekzip eden tek hareketi görülmeyecek; etrafındaki ihanet ve

⁷Mithat Paşa'nın ölümüyle ilgili Cenevre'de imzasız olarak basılan bir risalenin girişinde yer alan portrenin altında da “Kurbân-ı Hamiyet Şehid Mithat Paşa” ifadesi yazılıdır. (Dadyan, 1314, s.2)

düşmanlık çemberi daraldıkça ahlâkî salâbeti artacaktır” (Tanpınar, 1988, s.365). Tanpınar tarafından Mithat Paşa’ya “ihtiyatsız bir devlet adamı” oluşu dışında herhangi bir eleştiri yapılmaz. Bu eleştiri de şüphesiz ki Tanpınar için, hürriyet mücadelesinin tam bir zaferle sonuçlanması beklenirken devletin tepesindeki en güçlü bürokrat olan Mithat Paşa’nın II. Abdülhamit’in tahta geçirilmesine rıza göstermesinde gösterdiği tedbirsizlik olmalıdır.

Ahmet Hamdi Tanpınar, 19. yüzyılın önemli bir bölümünü kapsayan meşrutiyet mücadelesinin akim kalması sonrasında Namık Kemal’in yeni bir kapı araladığını ve tarih ile hukuk’a yöneldiğini, Mithat Paşa’nın sürgünü ve ölümüyle ilgi kurarak şöyle aktarır: “Ve asıl kahraman, zaruretlerin karşısına ferdi ahlakını dikmiş büyük adam, korkunç ve mürettep muhakemesinde bile Abdülhamit’e ders veren, onu küçülten devlet adamı, Fuad Paşa’nın ebülharrar diye övdüğü Mithat Paşa, Taif’de loş bir oda içinde her gece, sessizlikle döğüşüyor, onun eğilip sofrasındaki tabağa ve kırık testisindeki suya attığı avuç avuç zehri, boynuna fırlattığı yağlı kemendi görüyordu. Ya kendisi, fikir meydanının ortasında dikilmiş kükreyen arslan ne olmuştu? Kafeste bir kartal gibi, tıpkı *Cezmi* romanında şairin timsal olarak aldığı kartal gibi, uzletin duvarlarına çarpmaktan, orada kol ve kanadını kırmaktan başka ne yapabiliyordu?” (Tanpınar, 1977, s.237).

Ahmet Hamdi Tanpınar, Mithat Paşa’nın şahsiyetini ve mücadelesini anlatırken ondan bir “hürriyet kahramanı” olarak söz eder. Ona göre, Yıldız Mahkemesi’nde yargılanarak suçlu bulunup Taif’e gönderilmesi, Mustafa Reşit Paşa’dan itibaren başlayan kırk-elli yıllık bir hürriyet mücadelesinin yenilgiye uğraması ve bu yoldaki umutların tükenmesi anlamına gelmektedir.

3. Muhakeme Sırasında Ahmet Cevdet Paşa

Mithat Paşa’nın yargılanması sırasında Adliye Nazırı olan Ahmet Cevdet Paşa ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin sahibi Ahmet Mithat Efendi’nin sarayın tezlerini destekledikleri, başta İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve bu konuda araştırma yapmış pek çok araştırmacı tarafından tespit edilmiştir. Bu nedenle Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*’nde Mithat Paşa’nın muhakemesi sırasında sarayın tezlerine destek olan Ahmet Cevdet Paşa ile Ahmet Mithat Efendi’nin tutumlarını şiddetle eleştirmiştir.

Ahmet Hamdi Tanpınar, o dönem Adliye Nazırı olan Ahmet Cevdet Paşa’nın bu muhakemeler sırasında Sultan Abdülhamit’in “alet”i olduğunu ve “mürettep bir muhakemenin mesuliyetini üzerine alarak lekelenildiğini” savunur (Tanpınar, 1988, s.164). Ahmet Cevdet Paşa’nın parlak kariyerinin lekelenmesinin odak noktasına, Mithat Paşa’nın yargılanması sırasındaki olumsuz rolünü koyar: “Yazık ki hayatının en verimli ve başarılı devirlerinden biri olan bu nazırlığında Cevdet Paşa, Mithat Paşa davasıyla Abdülhamit’in sadece bir aleti olur. Mürettep bir muhakemenin bütün mesuliyetini üzerine alarak lekelenir, efendisinin emrini ifa hususundaki gayreti, yahut şahsî kini, kabine azasının haberi olmadan bizzat İzmir’e giderek Mithat Paşa’yı getirmeğe kadar varır (...) Abdülhamit bile, kirlettiği bu adamı unutmuş gibidir.” (Tanpınar, 1988, s.164). Hatta Ahmet Hamdi Tanpınar, Mithat Paşa’nın yargılanışı sırasındaki bu rolü nedeniyle Ahmet Cevdet Paşa’nın “düpedüz bir alet” oluşunu, “şahsiyetindeki noksan”lığa bağlar (Tanpınar, 1988, s.167). Tanpınar, Ahmet Cevdet Paşa’nın şahsiyetinde bir “istiklâlsizlik” olduğunu iddia ederek bunun sebebinin Mithat Paşa’yı İzmir’de tutuklatması olarak görür. Ayrıca Tanpınar, eleştirilerini daha da ağırlaştırarak Cevdet Paşa’nın kendisini her gelen yöneticiye kullandığını ve kendisini kullanan ele göre şahsiyetinin şekil aldığını savunmuştur (Tanpınar, 1988, s.167). Tanpınar, Ahmet Cevdet Paşa’nın bu yargılamalar sırasında menfi pozisyonunu Mithat Paşa’ya duyduğu kine bağlar (Tanpınar, 1988, s.168).⁸ Tanpınar, Ahmet Cevdet Paşa’nın Mithat Paşa’ya olan husumetinin kaynağını zikretmez.⁹

⁸ Hatta İbnülemin Mahmut Kemal, sultan Abdülaziz’in ölümünde Mithat Paşa’nın parmağı olduğu dedikodusunu yayanlar arasında bizzat Ahmet Cevdet Paşa’nın olduğunu yazar (İnal, 1982, s.384).

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı (2000), Kanun-ı Esâsî hazırlanırken Mithat Paşa’nın Ahmet Cevdet Paşa’yı aşağılayan birtakım ifadeler kullandığını ve Ahmet Cevdet Paşa’nın bu aşağılayıcı ifadelerden sonra Mithat Paşa’ya husumet beslediğini ifade eder (s.68).

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler* adlı eserindeki “Cevdet Paşa Üzerine Düşünceler” başlıklı yazısında da benzer yaklaşımı sergiler: “Ne muhafazakârlığı - medreseden çıkması, eskiye taraftar olması – ne Abdülaziz Han’ın katline hakikaten inanması, ne Abdülhamit mutlakiyetinin memleketteki fikir anarşisine son vereceğini ümit etmesi, dışarıdan ve yukarıdan alınan emirle idare edilen mürettep ve haksız bir muhakemenin mesuliyetini üzerine almak ayıbından onu kurtaramaz. Mithat Paşa’nın tevkifi ve İstanbul’a getirilmesi hususundaki gayretleri ile bu lekeyi büsbütün ağırlaştırır. Adaletle bu kadar yakından alet olmak daima çirkin bir şeydir. Bütün bunlara bir tek mazeret vardır: Cevdet Paşa’nın şahsiyetindeki istiklâlsizlik, kullanılan elle şahsiyeti adeta değişir. Tanzimat ondan arkadaş istemişti. O arkadaş oldu. Abdülhamit’in sadece alete ihtiyacı vardı. Cevdet Paşa alet oldu.” (Tanpınar, 1977, s.197-198). Yine Tanpınar’a göre, II. Abdülhamit’e azil yetkisi veren Kanun-ı Esâsî’nin ünlü 113. maddesi Ahmet Cevdet Paşa’nın eseridir.

Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Cevdet Paşa’nın Mithat Paşa’nın yargılanışı sırasında aldığı tavır nedeniyle eleştirirken yine de devrinin ülke çıkarını düşünen ahlaklı bir devlet adamı olduğunu da sözlerinin sonuna ekler: “Mithat Paşa muhakemesinin hiçbir mazereti yoktur. Şunu da söyleyelim ki, bu muhakeme ve onun şeametli neticesini bir tarafa bırakırsak, Cevdet Paşa’yı devrinin en ahlaklı ve umumi menfaati düşünen adamlarından biri olarak kabul etmemek kabil değildir.” (Tanpınar, 1977, s.198).

Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Cevdet Paşa’yı Yıldız Mahkemesi sırasındaki olumsuz rolü nedeniyle eleştirirken yaptığı çalışmalar ve ülke yönetimine verdiği katkı nedeniyle devrinin en ahlaklı devlet adamlarından biri olarak görmektedir.

4. Velinimetine Karşı Bir Aydın: Ahmet Mithat Efendi

Ahmet Hamdi Tanpınar, Yıldız muhakemeleri sırasında Mithat Paşa’ya karşı takındığı tavır nedeniyle en çok Ahmet Mithat Efendi’yi eleştirir. Ağabeyi Hafız İbrahim sayesinde Mithat Paşa ile tanışan, hatta ondan adını dahi alan Ahmet Mithat Efendi’nin “velinimeti” olan paşaya karşı takındığı bu tavır, Tanpınar tarafından kınanırçasına eleştirilmektedir. Tanpınar’a göre, Abdülhamit’in tahta geçişinden sonra “yeni bir devrin sözcüsü” olan Ahmet Mithat Efendi, Mithat Paşa’nın sürgüne gönderilmesiyle “arkadaşlarıyla rabıtayı atarak Abdülhamit II’ye yaranma yolunu” tutmuştur (Tanpınar, 1988, s.450). İsmail Hakkı Uzunçarşılı (2000) da Ahmet Mithat Efendi’nin Ebüzziya Tevfik¹⁰ ve İstinyeli Tevfik Bey ile beraber Mithat Paşa’nın meclisine devam ettiğini, ancak ismi geçenlerin tümünün sonradan aleyhine döndüklerini ifade etmiştir (s.26). Hatta İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Ahmet Mithat Efendi’nin, Mithat Paşa’nın Osmanlı hanedanı aleyhtarı ve Sultan Murat taraftarı olduğu yönünde gazetelere Avrupa’da olduğu sıralarda jurnal verdiğini de not etmiştir (Uzunçarşılı, 2000, s.130).

Tanpınar, Ahmet Mithat Efendi’nin *Menfâ*’sında Mithat Paşa için kullandığı dil ve yaptığı övgüler sebebiyle henüz cephe seçmediğini ifade eder. Ahmet Mithat Efendi, *Menfâ*’sında Mithat Paşa’yı yeri geldikçe metheder: “...vatanın ilerlemesi için büyük ümitler bağladığımız insanların önde gelenlerindedir. Bundan on beş sene önce Niş eyaleti valisi olan Mithat Paşa, daha sonra o eyalet gibi sekiz, on sancaktan oluşan bir vilâyeti kalkındırmaya giriştiği halde dahi, fevkalade gücü sayesinde bu ağır yükün altından büyük bir kolaylıkla kalkmıştı. Tuna vilâyetinden sonra, bu ana değin âleme destan olan büyük icraatından dahi anlaşılacağı gibi, Niş eyaletliği kendi büyük gücü karşısında bir oyuncak gibiydi.” (Ahmet Mithat Efendi, 2002, s.126). Ancak Tanpınar, Abdülhamit’in tahta geçmesiyle ve eski velinimetine karşı ilk ihanetini *Üss-i İnkılâb* ve *Zübdetü’l-hakayık* adlı eserleriyle yaptığını ifade eder: “Gerek *Üss-i İnkılâb* gerekse *Zübdetü’l-hakayık* dikkatle okununca muharririn, 1297’de açılan Mithat Paşa muhakemesinin muhtelif safhalarına o kadar

¹⁰ Tanpınar, Ebüzziya Tevfik’in Mithat Paşa’nın aleyhine dönmesiyle ilgili herhangi bir görüşe yer vermez. Ancak Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*’nde Mithat Paşa’yı suçlayan ifadelerle yer vermez. Hatta her ismi anıldığında övgü dolu ifadeler kullanır (Ebüzziya Tevfik, 1973, s.433). Abdülaziz’in hal’i bahsinde ise Hüseyin Avni Paşa’nın kinci yapısı nedeniyle devrik bir padişaha hakaretler içinde muamele ettiği için kınar (Ebüzziya Tevfik, 1973, s.409). Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar konulu yazılarını *Yeni Tasvir-i Efkâr*’da tefrika ederken II. Abdülhamit’in tahttan indirilmiş olduğunu ve konjonktürün tersine döndüğünü ifade etmek gerekir.

çirkin şekilde karışması hiç de yadırganmaz.” (Tanpınar, 1988, s.453). Fakat Tanpınar, bu eserlerde Mithat Paşa aleyhinde herhangi bir yoruma yer verilip verilmediğine değinmez. Her iki eserin ortak noktası Sultan Abdülhamit devrinin ilk yıllarını anlatmasıdır. Zaten Ahmet Mithat Efendi *Üss-i İnkılâb* ve *Zübdetü'l-hakayık*'ın “bâ-irâde-i seniye” yazıldığını ve eserlerin çok rağbet gördüğünü *Zübdetü'l-hakayık*'ın ön sözünde dile getirmektedir (Ahmet Mithat, 1295b, s.2).¹¹ Tanpınar'ın buradaki eleştirisinin nedeni, Ahmet Mithat Efendi'nin her iki eserinde Mithat Paşa ekseninde yaşanan sürgün ve tartışmalara değinmemesidir. Dikkat edilirse Tanpınar, burada post-yapısalcı eleştiri kuramı doğrultusunda Ahmet Mithat Efendi ve eserini döneminden sorumlu olarak görüp eleştirmektedir. Tanpınar'a göre sessiz kalmak da bir nevi sarayın tezlerine destek vermektir.

Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Mithat Efendi'nin seçtiği bu cepheyle sarayın tezlerini desteklediğini ifade etmektedir. Tanpınar, Ahmet Mithat Efendi'nin *Üss-i İnkılâb*'da Mithat Paşa'nın sürgününe hiç temas etmediğini belirtir. Bunu da “tecrübesiz müverrih”in “kendisine verilen programa hakikaten sadık” oluşuyla izah eder. Yine Tanpınar, Namık Kemal'in Ahmet Mithat Efendi'ye yazıp da müsveddelerini bolca çoğaltıp arkadaşlarına da yolladığı iki mektupta onun “matbuat vatandaşlığı haysiyetini kökünden” (Tanpınar, 1988, s.454) sarstığını iddia eder. Tanpınar, Ahmet Mithat Efendi'yi ilan edilen meşrutiyeti Abdülhamit'e bağlamasını da eleştirir: “Mithat Efendi ilân edilen meşrutiyeti ve bu yeni rejimin dayandığı kanun-ı esâsîsinin kefaleti altında bulunan şahsî ve siyasî hürriyeti Abdülhamit'in doğrudan doğruya kendi arzusuyla tebaasına bahş ettiği bir lütuf gibi göstermeye çalışır.” (Tanpınar, 1988, s.452). Şüphesiz ki Ahmet Mithat Efendi'nin II. Abdülhamit'in “tebasına bahşettiği bir lütuf gibi” göstermesi, *Üss-i İnkılâb*'daki genel üslubun bir parçası olup zamanının yazı dilinin bir gereğidir. Ayrıca bu eser yazıldığında henüz Yıldız mahkemesi icra olunmamıştır. *Üss-i İnkılâb*'daki fikirler, Montesquieu'nun kanun hakkındaki düşünceleri ile Jean Jacques Rousseau'nun anayasal rejim görüşü doğrultusunda olup eserde meşrutiyet rejimi savunulmaktadır (Ahmet Mithat Efendi, 1295a, s. 115-156). Kaldı ki *Üss-i İnkılâb*'ın iki cildinin de neşredildiği dönemde henüz Meclis feshedilmemiş; Abdülhamit baskısı ve muhalefeti neşvünema bulmamıştı. Ayrıca *Üss-i İnkılâb*'da Mithat Paşa'nın aleyhine bir ifade dahi bulunmamakta ve Avrupa'ya gönderilmesine değinilmemektedir. Esere yapılan eleştirilerin başında, II. Abdülhamit idaresinin övülmesi yer alır. Namık Kemal de bu eseri bu yönüyle eleştirmiştir (Berkes, 2002, s.371 ve Dayanç, 2012, s.842)

Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre Ahmet Mithat Efendi'nin Mithat Paşa'yı *Üss-i İnkılâb* ve *Zübdedü'l-hakayık* adlı eserlerinde Abdülaziz'in ölümü nedeniyle Mithat Paşa'yı suçlayıcı tezler öne sürmesi sarayla yakınlık kurma amacını taşımaktadır: “Gerek *Üss-i İnkılâb* gerekse *Zübdedü'l-hakayık* dikkatle okununca muharririn, 1297'de açılan Mithat Paşa muhakemesinin muhtelif safhalarına o kadar çirkin şekilde karışması hiç de yadırganmaz.” (Tanpınar, 1988, s.453). Ahmet Mithat Efendi'yi konformist olmakla suçlayan Tanpınar (1988), onun hayatının gittikçe artan bir refahın hikâyesi ve eserlerinin eskilerin bir nevi tekrarı olduğunu ifade eder (s.454). Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Mithat Efendi'yi eleştirirken Mithat Paşa muhakemesinde sarayın tezlerini desteklediği için olumsuz eleştirilerini onun ve eserlerinin entelektüel seviyesine dahi yönlendirir: “Ahmed Mithat Efendi'nin eseri 1870 senelerinin okuyucu kitlesinin seviyesinden başlar. Bu biraz da kendi seviyesi, yani aşağı yukarı deniz seviyesidir.” (Tanpınar, 1988, s.455). 1870 yılına kadar başta *Hâce-i Evvel* olmak üzere pek çok eser ve gazete yazısı neşreden, gazete çıkaran Ahmet Mithat Efendi'nin seviyesinin Tanpınar'ca “deniz seviyesi” yani “sıfır” olarak değerlendirilmesi/belirlenmesi¹², şüphesiz ki Mithat Paşa muhakemesinde tercih ettiği konumlanma nedeniyledir. Rodos sürgünü sonrasında verdiği siyasi mücadele sonunda Namık Kemal'le köprüleri atarak huzurun adamı olduğunu ifade eden Tanpınar, “Bununla da kalmaz, Mithat Paşa

¹¹ Ahmet Mithat Efendi'nin Rodos'a sürgün edilmesinin nedeni olarak o dönem Şûra-yı Devlet Reisi olan Mithat Paşa'ya hitaben *Devir* gazetesinin daha ilk sayısında yazdığı bir yazıda “şiddetli bir dil” kullanması gösterilir (Ahmet Mithat Efendi, 2002, s.163) Bu yazı üzerine gazete kapatılır, Ahmet Mithat Efendi sürgün edilir. Ahmet Mithat Efendi'nin bu sürgün hadisesinde Mithat Paşa'yı sürgünden sorumlu tutup tutmadığıyla ilgili bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Ahmet Mithat Efendi'nin II. Abdülhamit tahta gelir gelmez kolayca cephe değiştirmesi ile sürgün hadisesi arasında bir ilişki de kurulabilir.

¹² Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerini çeşitli yönleriyle değerlendiren pek çok çalışma bu yaklaşımı reddetmektedir (Çıkla, 2015).

muhakemesindeki o çirkin vaziyeti alır. ‘Nasil oldu da velinimetin olan Paşanın aleyhinde bunu yazdın?’ diyenlere verdiği söylenen ‘Binlik banknota dayanamadım.’ cevabının altında gizli bir sebep daha vardır. Hakikatte o bir zaman girmiş olduğu politikayı asıl sahiplerine bırakmak isteyen çarşıdır. İhanet kendi hayatının bir tesadüfüdür.” (Tanpınar, 1988, s.457) diyerek Ahmet Mithat Efendi’yi şiddetli bir şekilde tenkit eder.

Ahmet Hamdi Tanpınar’ın, Ahmet Mithat Efendi’yi *Üss-i İnkılâb*’ı yazdığı ve sarayın tezlerinde destek verdiği gerekçesiyle eleştirdiğini ifade etmiştik. Oysa Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılâb*’da Sultan Abdülaziz’in hal’ine haklı gerekçelerin sebep olduğunu ifade eder ki (Ahmet Mithat Efendi, 1294, s.214-216) bu hal’ hadisesinde Mithat Paşa’nın rolünün olduğunu dile getirir.¹³ Esasında Tanpınar da Mithat Paşa’nın bu rolünü inkâr etmez. Sadrazam Rüşti Paşa’nın Mithat Paşa’yı hal’ konusunda ikna ettiğini yazar (Ahmet Mithat Efendi, 1294, s. 216). Her ne kadar Tanpınar’ca onun sarayın tezlerine destek verdiği öne sürülse de Ahmet Mithat Efendi, Abdülaziz’in ölümünde “cinayet” iddialarını andıktan sonra Abdülaziz’in ölmeden önce makas ve ayna istediğini ve bununla “telef-i nefis” eylediğini dile getirir. Hatta “cinayet” iddialarının aksini savunur: “Ancak biz bir padişahın öyle bir muamele-i gadre düçar olmasını tecviz değil tasavvur bile etmek istemediğimiz cihetle ol-babda arz olunan rivayetlerden birinci kısma rüçhan verilmesini ve hakan-ı müşarünileyhin kendi kendini telef eylediğine rıza gösterilmesini tavsiye etmek isteriz.” (Ahmet Mithat Efendi, 1294, s. 224-225). Ahmet Mithat Efendi, cinayet şüphesinin bizzat doktorlar tarafından yazılan raporlarda yalanlandığını ifade eder. İsmail Hakkı Uzunçarşılı ise *Tercümân-ı Hakikat*’te yayımlanan bir yazıda, Abdülaziz’in suikast sonucu öldürüldüğünün öne sürüldüğünü ifade eder. Uzunçarşılı’ya göre bu yazı bizzat Ahmet Mithat Efendi tarafından kaleme alınmıştır: “Abdülaziz’in ölüm hakkında el altından sarayda yapılan tahkikat neticesinde ölümün suikast olduğu neticesine varılmış ve bunun üzerine mesele artık kıvama gelmiş olduğundan meydana vurulmuş ve yukarıda görüldüğü üzere Ahmet Mithat Efendi’ye bu husus hakkında bir makale de yazdırılmıştır (Uzunçarşılı, 2000, s.163). Fakat İsmail Hakkı Uzunçarşılı, bu makalenin referansını anarken “Yıldız Evrakları”ndan bahseder; *Tercümân-ı Hakikat* gazetesini referans göstermez. Bu makalenin ilk yayımlandığı yer bilgisinin daha vazih olarak sunulması gerekirdi.

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Ahmet Mithat Efendi’nin velinimetine ihanet ettiği yönüyle öteki araştırmacılarla benzer fikirleri beyan etmiştir. İnal, *Son Sadrazamlar* adlı eserinde Ahmet Mithat Efendi’nin Mithat Paşa’ya ihanet ettiğini şu sözlerle ifade eder: “Hele Ahmet Mithat Efendi gibi hemnamının nan ü nimetiyle perverde ve Tevfik Bey gibi nevazişide olan nimet nâşinaslara ne diyelim?” (İnal, 1982, s.371). Yine Ahmet Mithat Efendi’nin devrin Mithat Paşa taraftarlarınca şiddetle eleştirilmesinin başka bir nedeni de İbnülemin Mahmut Kemal’in bildirdiğine göre, Kâzım Paşa’nın “...birkaç beyti, Mithat Paşa’nın teb’idi bahsinde yazılan müstehcen kasidesi”nin Ahmet Mithat Efendi’nin *Tercümân-ı Hakikat*’inde kendine yayımlanabilecek bir yer bulabilmesidir. (İnal, 1982, s.389).

Burada yeri gelmişken Ahmet Mithat Efendi’nin Mithat Paşa’nın Taif’e sürgün edildiği bir zamanda kaleme aldığı *Esrâr-ı Cinayat* romanından da bahsetmek gerekir. Sultan Abdülaziz’in ölüm tartışmalarının romanın ana kurgusu yapıldığı romanda, intihar gibi görünen bir cinayetin aydınlanması işlenir. O yıllarda *La Turquie* gazetesinde İtalyan gazetelerine dayandırılarak verilen bir haberde kloroform adlı narkotik madde ile uyutulup öldürüldükten sonra intihar süsü verilmiş bir cinayetin Türk basınında epey yer bulması ile Abdülaziz’in ölümünün ardından özellikle saray çevresinde oluşan kanaatin Ahmet Mithat Efendi’ye bir roman dahi siparişi verdiğini makul ve muhtemeldir.¹⁴ II. Abdülhamit’in polisiye roman sevgisi de hesaba katıldığında bu diyaloji daha açık olarak anlaşılabilir.

¹³İbnülemin de Abdülaziz’in hal’ini hazırlayan ve icra edenlerden birinin de Mithat Paşa olduğunu söyler (İnal, 1982, s.337).

¹⁴*Esrâr-ı Cinayat*’ta bu hadise şöyle anlatılır: “Efendiler, bundan yirmi gün kadar mukaddem La Turquie gazetesi İtalya gazetelerinden naklen bir fıkra derç eylemişti. Bu fıkra da Milano taraflarında bir herifin kendi zevcesini kloroform ile bayıltarak bir daha ayıltmadığı ve sonra herif korkusundan üçüncü katın penceresinden aşağıya atarak âleme, güya pencereden düşmüş de vefat etmiş diye ilân eylediği ve hâlbuki tetkikat ve tabâbet-i adliye icra olunduktan, oda içinde

5. Mithat Paşa ve Ziya Paşa/Namık Kemal

Tanpınar'a göre Mithat Paşa ile Ziya Paşa'nın arasının bozulması, Kanun-ı Esâsi'ye Padişah tarafından ısrar edilmek sùretiye konulan ve hükümdarın bir kişiyi zorla sürgün etmesini düzenleyen tartışmalı 113. madde nedeniyledir. Ziya Paşa, Mithat Paşa'nın aleyhine şu dizeleri yazmıştır (Tanpınar, 1988, s.308):

Ne cesâretle olur münkeşif ebnâ-yı vatan
Dehşet âlud-i cebânet Eb-i Meşrûtiyyet
Yoksa dünyada nasib olmayacak mı bilmem
Bize nev-i beşerin hakkı olan hürriyet" (Tanpınar, 1988, s.308)

O dönemlerde "Eb-i Meşrûtiyyet" yani "Meşrutiyetin Babası" lakabı Mithat Paşa için kullanılırdı. Burada Ziya Paşa, Mithat Paşa'nın 113. madde nedeniyle yersiz bir korkuya kapıldığını iddia etmiştir ki, esasında bu korkunun ne kadar haklı olduğunu ve Ziya Paşa'nın olayları okumada bu tecrübeli devlet adamının önsezisini ne kadar hafife aldığını ortaya koymaktadır.¹⁵

Ahmet Hamdi Tanpınar, II. Abdülhamit'in Mithat Paşa'dan, Ziya Paşa ve Namık Kemal'i kendi çevresinden uzaklaştırmasını istediğini ifade eder (Tanpınar, 1988, s.308) Saray tarafından "pek ziyade haris-i ikbal olmak" ve "bir şey arzusuna muvafık olmazsa onun aleyhine türlü entrika imali" üretmekle itham edilen Ziya Paşa'nın kendi çevresinden uzaklaştırılması Mithat Paşa'ya yazılan aynı tezkerede şöyle ifade edilmektedir: "Sadrâzam hazretlerinin şu gaili zamanımızı mevâniden hâli olarak idare-i umûr etmeleri dahi bu türlü adamların buradan tebaüdleriyle hâsıl olacaktı" (Tanpınar, 1988, s.309). Tanpınar'a göre Abdülhamit, sadece Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi hürriyet yanlılarını değil; Mithat Paşa'nın kendisini dahi sarayda istememektedir.

6. Sonuç

Mithat Paşa, Osmanlı Devleti'ndeki kanunlaştırma hareketleri ve yeni medeniyet dairesine geçiş sürecinde, Mustafa Reşit Paşa'dan sonra gelen ve genç aydın/sanatçıların koruyuculuğunu yapmış bir devlet adamıdır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde rejim değişikliği çalışmalarını ve fikir hayatını idare eden Mustafa Reşit Paşa ekolüne mensup olan Mithat Paşa, selefının fikirlerine sadık kalarak ülke yönetimine katkıda bulunmuştur. Mithat Paşa, yaşamı ve icraatları ile aydın ve sanatçılar arasında farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuş; onu destekleyen ve savunanlarca bir "hürriyet kahramanı" olarak görülmüştür.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi hakkında yaptığı değerlendirmelerde, II. Abdülhamit karşıtı bir yaklaşım biçimi bulunmaktadır. Tanpınar, II. Abdülhamit'in iktidarının ilk yıllarında hürriyet ve meşrutiyet taraftarı gibi davrandığını, olağanüstü bir şekilde oluşturduğu Yıldız Mahkemesi'nin düzmece olduğunu, ilerleyen süreçte idareyi ele geçirecek baskı rejimini kurumsallaştırdığını savunmuştur.

Ahmet Hamdi Tanpınar, edebiyat tarihi çalışmalarındaki döneme ilişkin değerlendirmelerinde daima sarayın karşısında yer almış, Mithat Paşa'yı bir "hürriyet şehidi" olarak görmüştür. Tanpınar; Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Cevdet Paşa ve Namık Kemal'i Mithat Paşa'nın muhakemesine karşı olan tutumlarından ötürü eleştirmiştir. Özellikle Ahmet Mithat Efendi'nin yazdıklarıyla velinimetine ihanet ettiğini vurgulayan Tanpınar, Mithat Paşa'yı "hürriyet

kloroform süngeri bulunduğu hikâye olunuyordu. Bu adamı öldüren her kimse mutlaka Fransızca okuduğundan cinayeti ol suretle tertip..." (Ahmet Mithat Efendi, 2000, 59).

¹⁵İbnüelmin Mahmut Kemal İnal da benzer düşüncüyü paylaşır: "Mithat Paşa, 'Kanuni Esasî kabul edildi. Amma bir 113'üncü madde ilave edildi' dedi ve maddeyi ortaya koydu. Ziya Paşa 'Bu madde ile Kanuni Esasî'nin, Kanuni Esasî denecek yeri kalmamış. Bundan böyle hükümet istediği tahkikatı istediği gibi yaptırıp istediğini memleketten harice çıkarmak için Kanuni Esasî'ye istinad edecek. Böyle meşrutiyet Kanuni nerede görülmüş?' dedi. Mithat Paşa 'Ne yapalım, şimdilik Kanuni Esasî bizde bu kadar olabiliyor. Başkatip olacak hınzır, böyle bir çivi sokmuş. Zaman gelir, tadil olunur.' cevabını verdi" (İnal, 1982, s.344-345).

şehidi” olarak görmüş, belirttiğimiz gibi II. Abdülhamit’i de düzmece bir mahkemenin kurucusu olarak Mithat Paşa’nın katlinden sorumlu tutan yaklaşımı benimsemiştir.

7. Kaynaklar

- Ahmet Mithat Efendi (1294). *Üss-i İnkılâb-Kısm-ı Evvel*. İstanbul: Takvîmhâne-i Âmire Matbaası.
- Ahmet Mithat Efendi (1295a). *Üss-i İnkılâb-Kısm-ı Sâni*. İstanbul: Takvîmhâne-i Âmire Matbaası.
- Ahmet Mithat Efendi (2000). *Cellât, Esrâr-ı Cinâyât*, Haz. Nuri Sağlam, Ali Şükrü Çoruk, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi (2002). *Menfa/Sürgün Hatıraları*. Hazırlayan: Handan İnci. İstanbul: Arma Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi(1295b). *Zübdetü'l-Hakayık*. İstanbul: Takvîmhâne-i Âmire Matbaası.
- Aksun, Ziya Nur (2017). *II. Abdülhamit Han*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Armağan, Mustafa (2006). *Abdülhamit'in Kurtlarla Dansı*. İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Aubry, Timothy (2017). “The Paradoxical Politics of Literary Criticism” *The New Republic Magazine*, [https://newrepublic.com/article/145265/paradoxical-politics-literary-criticism] Erişim Tarihi: 22.02.2019.
- Balcı, Yunus (2015). *Tanpınar, Trajik Bir Şair ve Şiiri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Bennet Andrew ve Royle Nicholas (2004). *An Introduction to Literature, Criticism and Theory*. UK: Peorson&Longman.
- Berkes, Niyazi (2002). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.,
- Çıkla, Selçuk (2015). “Ahmet Mithat Efendi’nin Roman Yazma Yöntemi”. *TÜBAR-XXXVII / 2015-Bahar*, s.73-96.
- Dadyan, Saro (1314). *Mithat Paşa ve Damat Mahmut Nedim Paşa Hazeratının Sultan Abdülhamit’in Emriyle Keyfiyet-i Şehadetleri*, Cenevre: Mizan Matbaası.
- Dayanç, M. (2012). “Ahmet Mithat Efendi ve Üss-i İnkılâp Üzerine” *TurkishStudies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/1 Winter 2012, p.837-847.
- Ebüzziya Tevfik (1973). *Yeni Osmanlılar Tarihi*. Hazırlayan: Şemsettin Kutlu. Hürriyet Yayınları: İstanbul.
- Ecevit, Bülent (2009). *Mithat Paşa ve Türk Ekonomisinin Tarihsel Süreci*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Elliot, Henry (tarihsiz). *İntihar mı, İmate mi yahut Vaka-i Azîz*. İstanbul: Kitapçı İlyas.
- İlhan, Attilâ (1996). *İkinci Yeni Savaşı*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal (1982). *Son Sadrazamlar*, C.1. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İsimsiz (1927). *Büyük Adamlar Serisi: Mithat Paşa*. İstanbul: Sebat Matbaası.
- Kısakürek, Necip Fazıl (2003). *Ulu Hakan Abdülhamit Han*. Büyük Doğu Yayınları: İstanbul.
- Kocahanoğlu, Osman Selim (1997). *Midhat Paşa’nın Hatıraları: Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Moran, Berna (2010). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Müftüoğlu, Mustafa (2004). *Yalan Söyleyen Tarih Utansın*. İstanbul: Başak Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1977). *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1988). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1992). *Midhat Paşa Tâif Mahkûmları*. Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2000). *Midhat Paşa ve Yıldız Muhakemesi*. Türk Tarih Kurumu: Ankara.